

SERIA MONOGRAFII NAUKOWYCH UNIwersYTETU ZIELONOGÓRSKIEGO

SCRIPTA HUMANA

TOM 13

ZE SREBRNEGO EKRA NU NA PAPIER

*Ślady sztuki filmowej
w literaturze*

REDAKCJA NAUKOWA
Doro ta Kulczycka

Uniwersytet Zielonogórski

SERIA MONOGRAFII NAUKOWYCH
Uniwersytetu Zielonogórskiego

/

**Scripta
Humana
Vol. 13**

KOLEGIUM REDAKCYJNE

Dorota Kulczycka (redaktor naczelny), Wolfgang Brylla (zastępca redaktora naczelnego), Sławomir Kufel, Małgorzata Łuczyk, Marzanna Użdżicka, Paweł Zimniak

RADA REDAKCYJNA SERII

Magda Mansour Hasabelnaby (Egipt), Karel Komárek (Czechy), Vyacheslav Nikolaevich Krylov (Rosja), Leszek Libera, Jarosław Ławski, Piotr Michałowski, Małgorzata Mikołajczak, Laura Quercioli Mincer (Włochy), Alexander Wöll (Niemcy)

W serii ukazały się:

- Interpretacje i reinterpretacje*, red. D. Kulczycka, M. Mikołajczak, Zielona Góra 2013 (t. 1)
Historia i historie, red. D. Kulczycka, R. Szyber, Zielona Góra 2014 (t. 2)
Eugeniusz Sue. Życie – twórczość – recepcja, red. D. Kulczycka, A. Narolska, Zielona Góra 2014 (t. 3)
„Obcy świat” w dyskursie europejskim, red. N. Bielniak, D. Kulczycka, Zielona Góra 2015 (t. 4)
Kryminał. Między tradycją a nowatorstwem, red. M. Ruszczynska, D. Kulczycka, W. Brylla, E. Gazdecka, Zielona Góra 2016 (t. 5)
Literatura a film, red. D. Kulczycka, M. Hernik-Młodzianowska, Zielona Góra 2016 (t. 6)
American Literature and Intercultural Discourses, red. A. Łobodziec i I. Filipczak, Zielona Góra 2016 (t. 7)
Kultura nie tylko literacka. W kręgu myśli Karola Wojtyły – Jana Pawła II, cz. 1, red. E. Bednarczyk-Stefaniak, A. Seul, Zielona Góra 2017 (t. 8)
Kryminał. Okna na świat, red. M. Ruszczynska, D. Kulczycka, W. Brylla, E. Gazdecka, Zielona Góra 2016 (t. 9)
Kultura nie tylko literacka. W kręgu myśli Karola Wojtyły – Jana Pawła II. Część 2, red. naukowa D. Kulczycka, A. Seul, Zielona Góra 2018 (t. 10)
From Essentialism to Choice: American Cultural Identities and Their Literary Representations, red. A. Łobodziec, B.N. Fondo, Zielona Góra 2018 (t. 12)
Kobiety-pisarki, kobiety-bohaterki, red. N. Bielniak, A. Urban-Podolan, Zielona Góra 2019 (t. 11)
- W przygotowaniu:
Modernism Re-visited, red. U. Gołębiowska, M. Kubasiewicz (t. 14)

Zaproszenia do współtworzenia następnych tomów monografii znajdują się na stronie internetowej:
<http://www.ifp.uz.zgora.pl/index.php/badania-naukowe/scripta-humana/108-zaproszenia>

STARANIEM I NAKŁADEM JEDNOSTEK
Wydziału Humanistycznego
Uniwersytetu Zielonogórskiego
i Instytutu Filologii Polskiej

SERIA MONOGRAFII NAUKOWYCH
Uniwersytetu Zielonogórskiego

/
**Scripta
Humana
Vol. 13**

Zielona Góra 2019

Ze srebrnego ekranu na papier...
Ślady sztuki filmowej w literaturze

Redakcja naukowa
Dorota Kulczycka

RADA WYDAWNICZA
Andrzej Pieczyński (*przewodniczący*), Katarzyna Baldy-Chudzik, Van Cao Long, Rafał Ciesielski,
Eugene Feldshtein, Roman Gielerak, Bohdan Halczak, Małgorzata Konopnicka, Krzysztof Kula, Ewa Majcherek,
Marian Nowak, Janina Stankiewicz, Zdzisław Wołk, Agnieszka Ziółkowska, Franciszek Runiec (*sekretarz*)

RECENZJE
Danuta Künstler-Langner
Mariola Marczak

REDAKCJA
Magdalena Dmuchowska

KOREKTA STRESZCZEŃ ANGIELSKICH
Urszula Gołębiowska
Mirostawa Kubasiewicz

PROJEKT TYPOGRAFICZNY
Anna Strzyżewska

SKŁAD
Jolanta Karska

PROJEKT OKŁADKI
Grzegorz Kalisiak
Mamert Janion
Piotr Prusinowski

© Copyright by Uniwersytet Zielonogórski
Zielona Góra 2019

ISBN 978-83-7842-360-7
ISSN 2657-5906

OFICyna WYDAWNICZA UNIwersYTETU ZIELONOGÓRSKIEGO
65-246 Zielona Góra, ul. Podgórna 50, tel./faks (68) 328 78 64
www.ow.uz.zgora.pl, e-mail: sekretariat@ow.uz.zgora.pl

SPIS TREŚCI

Wstęp.....	9
------------	---

TEORIA – SYNTEZA – PRZEKRÓJ

Anna Ślósarz

Dwa bieguny filmowych afordancji w literaturze XXI wieku	21
--	----

Maria Jazownik, Leszek Jazownik

Formy obecności filmu w literaturze fikcjonalnej.....	39
---	----

Wojciech Otto

Inspiracje filmowe w literaturze polskiej dwudziestolecia międzywojennego	69
--	----

ŚWIAT FILMOWCÓW

Barbara Zwolińska

Ze srebrnego ekranu do literatury i radia. O sztuce (i słuchowisku) <i>Podróż na Księżyc</i> Moniki Milewskiej	87
--	----

Małgorzata Peron

„Nasze filmy są w nas”. Pomędzy biografią a opowieścią o filmie (J. Kos-Krauze, A. Pawlicka, <i>Jest życie po końcu świata</i>)	97
--	----

Katarzyna Węgorowska

Radość, duma, niepokój... Kilka lingwistyczno-kulturowych uwag o emocjach filmowców utrwalonych w <i>Zagrajcie mi to pięknie</i> . „Pan Tadeusz” według Andrzeja Wajdy Marka Millera	107
--	-----

Ewa Tichoniuk-Wawrowicz

„Grzechy powszednie i śmiertelne”, czyli Oriana Fallaci za kulisami Hollywood i Cinecittà	133
---	-----

Dorota Kulczycka

W krzywym zwierciadle. Świat filmowców w prozie Jakuba Żulczyka	143
---	-----

ZAMAZANE TOŻSAMOŚCI

Liliana Kalita

Nikita Brat – bohater literacki czy filmowy? <i>Брат, стреляй первым</i> Władimira Kołyczewa i jego analogie z twórczością Aleksieja Bałabanowa	169
---	-----

Ks. Stefan RadziszewskiPodwójne życie Tertuliana. Podwójność w *Podwojeniu* José Saramago 181**INSPIRACJE – UZUPEŁNIENIA – NOWELIZACJE – EKRYNIZACJE****Piotr Prusinowski**

Filmowe inspiracje w utworach muzyki popularnej 195

Kamila Gieba*Sekrety Twin Peaks* Marka Frosta – literackie uzupełnienia serialowej fabuły 211**Lubomír Hampl**

Czy literatura z kinematografią odsłaniają stereotypy narodowościowe Czechów i Polaków? Glosa konceptualnej analizy z zakresu domeny auto- i heterostereotypów 221

Stanisław Ciupka

Współczesne filmy biblijne (filmy o tematyce biblijnej) – zarys problematyki . . . 233

Noty o Autorach 245**Indeks** 249

TABLE OF CONTENTS

Introduction	9
THEORY – SYNTHESIS – INTERSECTIONS	
Anna Ślósarz Two poles of film affordances in the literature of the 21 st century	21
Maria Jazownik, Leszek Jazownik Forms of film's presence in literary fiction	39
Wojciech Otto Film inspirations in Polish literature of the interwar period	69
THE WORLD OF FILMMAKERS	
Barbara Zwolińska From the silver screen to literature and radio. About <i>Journey to the Moon</i> , a play (and radio play) by Monika Milewska	87
Małgorzata Peroń “Our films are in us”. Between a biography and a tale about a film (J. Kos-Krauze, A. Pawlicka, <i>Jest życie po końcu świata</i>)	97
Katarzyna Węgorowska Joy, pride, anxiety... A few linguistic-culturological remarks on the filmmakers' emotions preserved in <i>Zagrajcie mi to pięknie. „Pan Tadeusz” according to Andrzej Wajda</i> by Mark Miller	107
Ewa Tichoniuk-Wawrowicz “Venial and mortal sins”, or Oriana Fallaci behind the closed doors of Hollywood and Cinecittà	133
Dorota Kulczycka In the distorting mirror. The world of filmmakers in Jakub Żulczyk's prose	143
BLURRED IDENTITIES	
Liliana Kalita Nikita Brat – a literary or film hero? <i>Брат, стреляй первым</i> by Vladimir Kolyczev; the analogies with Aleksiej Balabanov's works	169

Ks. Stefan Radziszewski	
The double life of Tertulian. <i>L'Uomo Duplicato</i> by José Saramago.	181
INSPIRATIONS – SUPPLEMENTS – NOVELISATIONS – ADAPTATIONS	
Piotr Prusinowski	
Cinematic inspirations in popular music	195
Kamila Gieba	
<i>The Secret History of Twin Peaks</i> by Mark Frost – a literary supplement to the film series	211
Lubomír Hampl	
Does literature and the movies reveal ethnic stereotypes of the Czech and the Pole? A gloss on a conceptual analysis concerning auto- and heterostereotypes . .	221
Stanisław Ciupka	
Contemporary Bible-inspired films – an outline of the problem	233
Biographical entries	245
Index	249

WSTĘP

Film [...], zmieniając radykalnie rolę literatury, zdominował ją i uczynił sztuką „przyfilmową”¹.

W dwunastym numerze czasopisma „Kino” z 2005 roku możemy przeczytać artykuł Piotra Śmiałowskiego: *Współczesna literatura i film. Razem czy osobno?*. Puentę tegoż tekstu stanowią między innymi słowa reżyser Małgorzaty Piekorz: „Idziemy tą samą drogą, tylko tory są różne. Ale i film, i literatura się przenikają”². Rzecz jest jednak w dużej mierze o adaptacjach oraz różniących się od nich ekranizacjach dzieł literackich, szczególnie lektur szkolnych. Tak się bowiem najczęściej dzieje. Gdy mowa o powinowactwach filmu z literaturą, zwraca się zwykle uwagę na zależność filmu od literatury. Asumpt do tego typu stwierżeń daje świadomość, że wszystkie dzieła związane z X Muzą mają swoją podstawę, jeśli nie w powieściach, opowiadaniach, dramatach, nowelach, dziennikach, pamiętnikach, epistolografii, (auto)biografiach itd., to przynajmniej w scenariuszach, które przecież także są typem piśmiennictwa (ale tworzonego z myślą o przełożeniu na język filmowych obrazów). Dlatego Bolesław Włodzimierz Lewicki miał prawo mówić: „kino jest widzialną i słyszalną literaturą”³, a Henryk Depta komentować jego słowa między innymi takim stwierdzeniem: „film, przejmując dotychczasowe zadania literatury, stał się wielkim narratorem, powieścią XX wieku [...]”⁴. Filmy opowiadają niekiedy o literaturze (np. *Stowarzyszenie umarłych poetów*), o księgarniach (np. *Masz wiadomość*), o antykwariatach (np. *Wilbur chce*

1 M. Sokołowski, *Młodzież wobec filmowych adaptacji literatury*, http://edukacjaidialog.pl/archiwum/1995,93/styczen,105/mlodziez_wobec_filmowych_adaptacji_literatury,336.html [dostęp: 2.09.2018].

2 P. Śmiałowski, *Współczesna literatura i film. Razem czy osobno?*, „Kino” 2005, nr 12, s. 12.

3 B.W. Lewicki, *Podstawowe zagadnienia budowy utworu filmowego*, [w:] *Zagadnienia estetyki filmowej*, red. R. Dreyer, Warszawa 1955, s. 67.

4 H. Depta, *Kultura filmowa – wychowanie filmowe*, Warszawa 1979, s. 11. Por. A. Jackiewicz, *Film jako powieść XX wieku*, Warszawa 1968.

się zabić), o bibliotekach (*Imię róży, Piękny umysł, Skazani na Shawshank*). Nawet te produkcje w większości przypadków były tworzone na podstawie dzieł książkowych.

Tak więc filmy prawie zawsze mają swoje źródło w literaturze. Czy jednak bywa również odwrotnie? Na ile prozaikom, poetom, dramaturgom bądź twórcom reportaży zdarza się odwoływać do tematów związanych z kinematografią, do świata aktorów i – ogólnie – filmowców? W jakich aspektach literaci nawiązują do typowo filmowych rozwiązań formalnych, wykorzystywanych w ekranowej narracji i konstrukcji świata przedstawionego, takich jak montaż czy plastyka obrazu? Co można powiedzieć o tzw. nowelizacjach kinowych lub telewizyjnych przebojów? Ile – w czasach nowoczesnych i ponowoczesnych jest „kina w literaturze”? Jak silna jest w erze kultury obrazkowej, multimedialnej i cyfrowej owa emanacja? Czy zagraża samej literaturze? A może wręcz przeciwnie? Czy daje o sobie znać swoiste „sprzężenie zwrotne”: film wyrastający z literatury i do literatury, już jednak innej, powracający?

W czasach, gdy jedni chodzą do Multikina i oglądają najnowsze, rozreklamowane filmy; inni zaś do kin studyjnych na produkcje pozostające raczej w cieniu, ale nieraz o wiele bardziej cenne od nagłośnionych, większość natomiast ogląda wybrane produkcje dzięki najnowszym możliwościom oferowanym przez Internet, telewizję, płyty DVD itd., można zapytać o powszechność zjawiska utrwalaną w literaturze pięknej i literaturze faktograficznej. W czasach konwergencji i transmedialności⁵, gdy film jest pretekstem nie tylko do tworzenia kolejnych jakości estetycznych, ale też do ogromnego biznesu; swoistym motorem i siłą sprawczą przemysłu filmowego, muzycznego, tekstylnego, poligraficznego; kiedy stanowi siłę napędową do powstawania kolejnych filmów, gier komputerowych, teledysków, książek, a także notesów, plakatów, koszulek z nadrukami, tornistrów, piórników, ołówków, w końcu zabawek i innych „gadżetów”, należałoby zapytać o miejsce samego filmu i samej literatury. Jak w epoce zalewu rynku przez „naznaczone filmami” rozmaite produkty i w erze multiplikacji dróg ich percepcji funkcjonują w literaturze aluzje do filmu, nawiązania do filmowych bohaterów, aktorów, fabuł, epizodów; na ile też obecny jest w niej świat filmowców? To pytanie stawia sobie większość Badaczy wypowiadających się w niniejszej książce.

Kilka lat wcześniej zadaliśmy może nie tyle „łatwiejsze”, ile częściej słyszane pytanie: jak funkcjonuje literatura w filmie? Odpowiedź, choć już wcześniej pojawiająca się w refleksji humanistycznej, wciąż nie jest ani prosta, ani oczywista. Piętnastu Autorów na rozmaity sposób starało się wówczas sprostac wyzванию i dzięki temu w 2016 roku

5 Zob. np.: M. Wedel, *Książka – film – DVD. Paratekstualność, konwergencja mediów i transmedialna narracja na przykładzie „Władcy Pierścieni”*, [w:] *Kino po kinie. Film w kulturze uczestnictwa*, red. A. Gwóźdź, Warszawa 2010, s. 193-222.

powstała książka *Literatura a film*⁶. Niewątpliwie o takim kierunku inspiracji: *literatura* → *film* jest więcej prac⁷ niż o tym, jaki omawia większość Współtwórców niniejszego tomu, a więc: *film* → *literatura*. Jak jednak pisze jedna z Recenzentek, Profesor Mariola Marczak,

Zaprezentowany tom [...] zawiera zbiór tekstów, które w zdecydowanej większości prezentują wysoki poziom naukowy i dostarczają nowych opracowań znanego materiału badawczego lub też stanowią opracowania źródeł w polskojęzycznej literaturze przedmiotu niedostępne. Wartością jest skupienie się na wątku głównym, jakim jest wachlarz rozmaitych możliwych inspiracji, których kino dostarcza literaturze, w sytuacji gdy znacznie częściej przyjmowana jest w badaniach kulturowych perspektywa odwrotna. Temat ten został w prezentowanym zbiorze poddany analizie w sposób syntetyczny, jak i analityczny, w perspektywie synchronicznej i diachronicznej, choć – co oczywiste – nie został wyczerpany. Tom pokazuje jednak dobrze możliwe kierunki naukowych badań tego zagadnienia.

I właśnie po to, by choć w minimalnym stopniu uporządkować owe rozmaite pola badawcze, monografia została podzielona na kilka zasadniczych działów: „Teoria – synteza – przekrój”, „Świat filmowców”, „Zamazane tożsamości”, „Inspiracje – uzupełnienia – nowelizacje – ekranizacje”. W dziale pierwszym swoje miejsce znalazły artykuły będące kondensacją wiedzy i nowatorstwem myśli zbliżone do ujęć podręcznikowych bądź encyklopedycznych. Pierwszy, autorstwa Anny Ślósarz, zatytułowany *Dwa bieguny filmowych afordancji w literaturze XXI wieku* dotyczy roli filmu w kulturze, praktyk jego odbioru, struktury widowni itp. Używając programu Adobe Fine Reader 12, Autorka przeanalizowała 214 tekstów z zakresu liryki, epiki i dramatu XXI wieku, wyszukując w nich słowa *film* i jemu pokrewnych. Okazało się, że wystąpiło ono w tylko jednym ze 125 wierszy. Natomiast w bajkach i powieściach filmowe afordancje precyzowały główną myśl utworu, odnosząc ją do wspólnych doświadczeń autora, bohatera i czytelnika związanych z oglądaniem filmów, na przykład: poczucia zagrożenia, demokratyzowania społeczeństwa i wojennej propagandy, formowania konsumpcyjnej świadomości, a w dramatach posłużyły do wytworzenia tymczasowej wspólnoty widzów z bohaterami i twórcami spektaklu. Ogólnie mówiąc, potwierdziła się autorska hipoteza, że „filmowe afordancje w literaturze uzależnione są od rodzaju literackiego”.

6 *Literatura a film*, red. D. Kulczycka, M. Hernik-Młodzianowska, „Scripta Humana” t. 6, Zielona Góra 2016.

7 Z ważniejszych można byłoby wymienić: M. Hopfinger, *Adaptacje filmowe utworów literackich. Problemy teorii i interpretacji*, Wrocław 1974; *Poloniści o filmie*, red. M. Hendrykowski, Poznań 1997; A. Helman, *Twórcza zdrada. Filmowe adaptacje literatury*, Poznań 1998; C. Testa, *Italian Cinema and Modern European Literature (1945-2000)*, London 2000; A. Helman, *Literatura światowa w kinie włoskim*, „Kino” 2003, nr 3, s. 58-59; P. Skrzypczak, *Filmowe panoramy społeczeństwa polskiego XIX wieku*, Toruń 2004. Z kolei na pograniczu owych, omówionych wyżej kierunków inspiracji można usytuować monografię Wojciecha Otto, *Literatura i film w kulturze polskiej dwudziestolecia międzywojennego*, Poznań 2007.

Maria i Leszek Jazownikowie są Autorami tekstu *Formy obecności filmu w literaturze fikcjonalnej*. Badacze zauważają, że wpływy dzieł filmowych na utwory literackie tylko na pierwszy rzut oka wydają się mało istotne i incydentalne. W istocie jednak tworzą one rozległe spektrum różnorodnych zjawisk. Spektrum to jest słabo rozpoznane. Dlatego też w prezentowanym artykule Autorzy zarejestrowali i poddali typologizacji różne formy intertekstualnej i transmedialnej „obecności” filmu w szeroko rozumianej literaturze fikcjonalnej. Autorzy wyodrębnili trzy zasadnicze ich typy: 1) edycje prototekstów oraz przekłady intermedialne – czyli (re)edycje ekranizowanych dzieł literackich, wydania scenariuszy filmowych, a także przekłady scenariuszy filmowych na „język” innych dziedzin sztuki; 2) teksty literackie, paraliterackie oraz pograniczne o tematyce filmowej, a więc takie, w których problematyka filmowa uległa „stematyzowaniu” oraz 3) nawiązania intertekstualne.

Wojciech Otto jest Autorem artykułu *Inspiracje filmowe w literaturze polskiej dwudziestolecia międzywojennego*. Znaczący temat, wychodząc z założenia, że relacje literatury i filmu w dwudziestolecu międzywojennym zostały zdeterminowane przez przemiany kulturowe tamtego okresu występujące w całej Europie, twierdzi, iż film stał się wówczas dla literatury katalizatorem przemian estetycznych na poziomie fabuły, narracji i genologii literackiej. Literaci inkorporowali do swoich dzieł wątki i motywy fabularne (takie jak sylwetki gwiazd filmowych, elementy świata ekranowego itp.). Zrewolucjonizowali oni sposoby opowiadania w zakresie operowania czasem i przestrzenią, stosując przeskok i elipsy czasowe, techniki montażu oraz szeroko pojętą wizualizację. Z inspiracji kinem powstały również nowe gatunki literackie oraz hybrydy gatunkowe (poematy kinematograficzne, powieści filmowe itd.), dzięki którym w znaczący sposób zmienił się status twórcy i odbiorcy literatury.

W II dziale pt. „Świat filmowców” Czytelnik znajdzie prezentacje realnych i fikcyjnych aktorów, reżyserów, scenarzystów, operatorów itd.; traktowanych przez autorów tekstów literackich, a nieraz wtórnie – przez ich Badaczy raz na poważnie, innym razem z przymrużeniem oka. Barbara Zwolińska, zajmująca się współczesną sztuką gdańskiej pisarki, w pracy *Ze srebrnego ekranu do literatury i radia. O sztuce (i słuchowisku) „Podróż na księżyc” Moniki Milewskiej* stara się przyjrzeć sposobom rekonstrukcji w warstwie literackiej i dźwiękowej historii narodzin kina niemego, wraz z portretami jego założycieli: Ludwika Lumière’a i Georges’a Méliés’a. Na dialogu tych dwóch postaci wspiera się fabuła *Podróży na księżyc*, sztuki przeniesionej w 2014 roku na antenę radiową, zaprezentowanej i nagrodzonej na jubileuszowych sopockich Dwóch Teatrach w czerwcu 2015 roku. Dialog ten, oprócz funkcji poznawczo-retrospektywnej, prezentującej barwnie i skomplikowane narodziny sztuki filmowej, spełnia też funkcję polemiczną, zderzając ze sobą dwie odmienne koncepcje sztuki, ujawniające się w poglądach interlokutorów, których łączy pasja filmowa, odmiennie jednak realizo-

wana. W analizie i interpretacji sztuki Milewskiej interesują Badaczkę nie tylko związki tematyczne z kinem, ale też zauważalne motywy i efekty filmowe. Jak pisze w recenzji Danuta Künstler-Langner, „w artykule nie tylko zaakcentowano zderzenie rozumu i wyobraźni wybitnych twórców kina, ale wprowadzono konteksty kulturowe, dotyczące historii kina, pierwszych sukcesów i przemian technologicznych. [...] Odbiorca nie tylko poznaje przestrzeń sztuki Milewskiej, ale również historię kina, pierwsze filmy, reżyserów i ich subiektywne oceny własnej działalności”.

Małgorzata Peroń w artykule „*Nasze filmy są w nas*”. *Pomiędzy biografią a opowieścią o filmie* (J. Kos-Krauze, A. Pawlicka, „*Jest życie po końcu świata*”) zauważa, że wspomniana w tytule książka podzielona jest *de facto* na reportaż, wywiad i recenzje filmowe. Filmy autorstwa Joanny Kos-Krauze i Krzysztofa Krauzego pełnią rolę kompozycyjną utworu. W biografii twórczej małżonków są swoistym lustrem, w którym zostało ukazane ich życie osobiste. Porównania do losów filmowych bohaterów dostarczają narzędzi do opisu świata i jego wielkich problemów (ludobójstwo w Rwandzie) doświadczenia prywatnego (śmierć Krzysztofa i żałoba). Tekst przedstawia ważne tematy podejmowane przez reżyserów, ich wspólną działalność filmową, ale również doświadczenia egzystencjalne i tzw. graniczne.

Przedmiotem refleksji Katarzyny Węgorowskiej zawartej w tekście *Radość, duma, niepokój... Kilka lingwistyczno-kulturologicznych uwag o emocjach filmowców utrwalo-nych w „Zagrajcie mi to pięknie. »Pan Tadeusz« według Andrzeja Wajdy”* Marka Millera są przeżycia twórców pracujących nad ekranizacją polskiej epopei narodowej. Jak twierdzi zielonogórska Polonistka, wypowiedzi utrwalone w wywiadzie-rzecz przygotowanym przez Marka Millera i jego współpracowników stanowią cenne źródło wiedzy nie tylko dla filmowców, ale również dla wszystkich, którym bliska jest rodzima spuścizna kulturowa. Egzemplifikacje przytoczone w opracowaniu stanowią werbalne świadectwa odzwierciedlające uczucia ludzi bezpośrednio zaangażowanych w to znaczące przedsięwzięcie filmowe. Recenzentka – Profesor Danuta Künstler-Langner zauważa, że tekst „rozwija tematykę filmu jako formy masowego przekazu, współczesnego zjawiska ekranowego i częstej rozrywki. Skupiono się na wartościach i celach komunikatu filmowego (odwołując się do ustaleń teoretyków filmu) oraz wybranych ekranizacjach. [...] Walorem artykułu jest szczegółowa rekonstrukcja atmosfery, w jakiej powstawał film, refleksje reżysera, wykonawców i całej ekipy”.

Znawczyni najgłośniejszej włoskiej reporterki – Ewa Tichoniuk-Wawrowicz pisze tekst „*Grzechy powszednie i śmiertelne*”, czyli *Oriana Fallaci za kulisami Hollywood i Cinecittà*. Badaczka przypomina, że tytułowa bohaterka została dziennikarką, mając szesnaście i pół roku. Dlatego po kilkunastu latach w zawodzie ta pracowita i odważna autorka, mimo młodego wieku, była uznawana za gwiazdę. Rozmawiała z wieloma przedstawicielami show biznesu, ze sławami włoskimi, francuskimi i amerykańskimi,

takimi jak: Federico Fellini, Arletty, Jeanne Moreau, Alfred Hitchcock, Paul Newman. Niektóre z tych wywiadów opublikowano w tomie *Gli antipatici* (1963), inne w pośmiertnej antologii *Intervista con il Mito* (2010), z kolei w *L'Italia della dolce vita* (2017) zebrano tematycznie powiązane artykuły z lat 1954-1971. Teksty te – według Italianistki – oferują Czytelnikowi szeroki i barwny fresk, galerię zindywidualizowanych portretów gwiazd, które włoska dziennikarka miała okazję poznać. Obserwując wszystkie słabości znanych bliźnich, Fallaci stworzyła jednak nie tylko zbiór studiów przypadku, ale wręcz współczesny katalog personifikacji grzechów ze srebrnym ekranem w tle.

Dorota Kulczycka z kolei sięga do najnowszej polskiej prozy fikcjonalnej, w której autentyczne nazwiska filmowców mieszają się ze zmyślonymi. W artykule *W krzywym zwierciadle. Świat filmowców w prozie Jakuba Żulczyka* dowodzi, że w powieściach owego autora, niezwykle bogatych w aluzje do filmów fabularnych i seriali, programów rozrywkowych i gier komputerowych, obraz świata filmowców odgrywa istotną, aczkolwiek niezbyt chwalebą rolę. Przede wszystkim na różne sposoby przywoływani są aktorzy filmów pornograficznych. W ich prezentacji pisarz balansuje między ironią bądź całkiem już jawną pogardą a tworzeniem mitów „swojskości”. Szyderstwo jest na pewno wpisane w sposoby przedstawiania miążkich intelektualnie fikcyjnych reżyserów. Natomiast w prezentacji autentycznych filmowców, szczególnie aktorów, odnajdujemy u bohaterów-narratorów zazdrość, dystans bądź rozczarowanie. Pominąwszy temat częstych przypadków porównywania się Żulczykowych protagonistów do wybitnych aktorów i reżyserów, można stwierdzić, że wykreowany przez autora świat filmowców i pseudofilmowców prezentuje się niekorzystnie. Powieści dają raczej obraz dyletantów, amatorów ze sztuką nic niemających wspólnego, społecznych degeneratów jako tych, którzy usilnie próbują przywłaszczyć sobie prawa przynależenia do tej branży.

W dziale „Zamazane tożsamości” znajdują się dwa artykuły. Autorka pierwszego z nich – Liliana Kalita w rozprawie: *Nikita Brat – bohater literacki czy filmowy? „Брат, стреляй первым” Władimira Kołyczewa i jego analogie z twórczością Aleksieja Bałabanowa* podejmuje problematykę inspirowania się przez współczesnego rosyjskiego pisarza Władimira Kołyczewa filmem *Brat* Aleksieja Bałabanowa (1997). Kultowy rosyjski obraz okresu pieriestrojki stał się wzorcem dla cyklu powieściowego *Brat* (2000-2006). W dziele Liliany Kality jest zanalizowany pierwszy utwór cyklu, gdyż to właśnie on najwięcej czerpie ze schematu fabularnego filmu Bałabanowa. Powinowactwo tekstu ujawnia się na poziomie między innymi tytułu, koncepcji głównego bohatera, rozwiązań fabularnych oraz idei powieści. Inspirowanie się twórczością Bałabanowa to – według Autorki – wyraz zarówno hołdu dla zmarłego przed kilku laty reżysera, jak i świadomej strategii autorskiej obliczonej na zdobycie masowego czytelnika.

Z kolei ks. Stefan Radziszewski w artykule *Podwójne życie Tertuliana. Podwójność w „Podwojeniu” José Saramago* dowodzi, że powieść Saramago *L'Uomo duplicato*

oraz film *Enemy* Denisa Villeneuve'a to dwa różne spojrzenia na problem sobowtóra. Saramago wprowadza Czytelnika w świat metafizycznego absurdu, bliski Dostojewskiemu i Kafce, który dla głównego bohatera okazuje się groteskową pułapką. Villeneuve decyduje się na prostą historię obłądu, w której – według Badacza – więcej niestety Freuda niż Saramago. Znamca literatury powszechnej i filmu światowego próbuje udowodnić, że powieści Saramago nie można zrozumieć bez przywołania prozy Fernanda Pessoa, którego twórczość fascynowała autora *Miasta ślepców*. Stawia też tezę o teologicznym kontekście historii Tertuliana Maksyma Alfonsa: Bóg jako *Inny/Obcy*, który towarzyszy człowiekowi oraz głos sumienia jako swoiste *alter ego* każdego człowieka. I jeszcze Ślepy Los, jak zwykle w prozie Saramago, czuwający, by wszystko skończyło się w najgorszy z możliwych sposób... Profesor Danuta Künstler-Langner wyraża przekonanie, że Autor, podejmując się trudnego zadania konfrontacji różnych tekstów kultury, „pokazał, jak różnie można odczytać powieść Saramago i jak wiele obrazów implikuje postać sobowtóra. Wywiązał się z tego zadania bardzo dobrze”.

W części „Inspiracje – uzupełnienia – nowelizacje – ekranizacje” analizie została jeszcze poddana jedna transmedialna i intertekstualna kombinacja: *Filmowe inspiracje w utworach muzyki popularnej*. Jak twierdzi Autor, zresztą współpomysłodawca niniejszej monografii, Piotr Prusinowski, na przestrzeni dekad twórcy rocka i muzyki pop na różne sposoby odwoływali się do osiągnięć sztuki filmowej. Nie dotyczy to jedynie teledysków, które same w sobie stanowią filmowe ilustracje utworów muzycznych. Odniesienia do postaci słynnych aktorów, przetwarzanie wątków znanych z konkretnych filmów, cytowanie dialogów oraz fragmentów ścieżki dźwiękowej za pośrednictwem techniki *samplingu*, a wreszcie sytuacja, w której utwór muzyczny staje się dźwiękowym odpowiednikiem kinowego spektaklu – wszystkie te płaszczyzny nawiązań od lat przewijają się w muzyce popularnej, zarówno w sferze brzmieniowej, jak i w samych tekstach. W oczach Recenzentki – Profesor Marioli Marczak, znajdziemy tu „bardzo dobrze opracowany temat filmowych inspiracji w tekstach piosenek, bogaty materiał egzemplifikacyjny, metodycznie uporządkowany i wielostronnie zanalizowany. Autor wykazał się gruntowną znajomością tematu, różnorodnych kontekstów interpretacyjnych, umiejętnościami analitycznymi”.

W omawianej części Czytelnik będzie mógł zapoznać się z równie interesującym tekstem – autorstwa Kamili Gieby: „*Sekrety Twin Peaks*” Marka Frosta – *literackie uzupełnienia serialowej fabuły*. Artykuł dotyczy związków między serialem telewizyjnym *Miasteczko Twin Peaks* w reżyserii Davida Lyncha i Marka Frosta oraz książką *Sekrety Twin Peaks* autorstwa tego drugiego reżysera. Wszystkich nieznających tematu Autorka wtajemnicza w kulisy konwergencyjnych meandrów: Mark Frost przeniósł serialowe miasteczko na papier, wzbogacając i rozbudowując telewizyjną historię o liczne wątki związane z historią – w tym: mitem założycielskim Ameryki. Skonstruował całą „mito-

logię Twin Peaks”, sięgając do czasów, kiedy samo miasteczko jeszcze nie istniało. Celem, jaki przyświecał Badaczce, było wskazanie na treściowe uzupełnienia serialowej fabuły oraz na sposoby mimetycznego uwiarygodnienia literackiej narracji.

Lubomír Hampl i Stanisław Ciupka podejmują zgoła nieco inne tematy. Pierwszy z nich zastanawia się nad stereotypami narodowymi komunikowanymi tak przez literaturę, jak i inne sztuki oraz mowę potoczną, natomiast drugi z Autorów podejmuje niewyczerpany nigdy temat ekranizacji i adaptacji filmowych *Pisma świętego*. Profesor językoznawstwa pyta: *Czy literatura z kinematografią odsłaniają stereotypy narodowościowe Czechów i Polaków? Glosa konceptualnej analizy z zakresu domeny auto- i heterostereotypów*. Autor swoją rozprawą chce zwrócić uwagę, jak w literaturze i kinematografii (także w reklamie, piosenkach i szeroko pojmowanych związkach frazeologicznych i idiomatycznych) jest utrwalony etnonimiczny stereotyp Czecha i Polaka. Koncentruje się na sztuce masowej, w której można odnaleźć zagadnienia związane z antropologią kulturową, językoznawstwem i realiami historyczno-kulturowymi. Skupia się zarówno na autostereotypie, jak i heterostereotypie, które składają się na językowy obraz świata i symbolikę każdego narodu. Oddając się lekturze zapowiadanego tu artykułu, Czytelnik przekona się, że zaprezentowane nazwy, zwroty i wyrażenia z wyprofilowanym komponentem „narodowościowym” są traktowane przez współczesną lingwistykę jako wykładnik stereotypu, który jest mocno osadzony w kodzie językowo-kulturowym. Wyekscerpowane przykłady ewokują zarówno skojarzenia pozytywne, jak i wartościowanie negatywne, mogą również wywoływać konotacje neutralne.

Natomiast drugi z Autorów omawia zagadnienie: *Współczesne filmy biblijne (filmy o tematyce biblijnej) – zarys problematyki*. Wychodzi z założenia, że historia biblijnej tematyki w produkcji filmowej wydaje się tak stara, jak istnienie kina. Zamiarem Badacza jest nakreślenie owej problematyki z bliska, przy szczególnej koncentracji uwagi na filmach z przełomu drugiego i trzeciego tysiąclecia. Autor żywi przekonanie, że treść biblijna ma prawo do swojego miejsca we współczesnej produkcji filmowej, gdyż niemal zawsze odznacza się ponadgatunkowymi, uniwersalnymi wartościami. Wysuwa tezę, że kino biblijne „ma się dobrze”, gdy spojrzymy na liczbę istniejących filmów, jak i obrazów, które są aktualnie w produkcji. Artykuł ma też charakter postulatyczny: potrzeba oglądania filmów biblijnych powinna – według Autora – dotyczyć dużej liczby odbiorców niezależnie od tego, czy chodzą oni do kina, czy korzystają z innych środków audiowizualnych.

* * *

Przedstawione w niniejszej monografii artykuły, mimo swojej różnorodności i wieloaspektowości, nie wyczerpują – rzecz jasna – tematu. Nie wyczerpują wszystkich możliwości, nawet tych, wskazanych z wielką pomysłowością i skrupulatnością przez Marię i Leszka Jazowników. Pole dla innych Badaczy zostawiają ponadto takie zagadnienia jak: zabiegi kompozycyjne czynione na wzór technik filmowego montażu, transponowanie na papier „nastrojowości” właściwej danemu dziełu filmowemu; rytmiczność i melodyjność tekstu literackiego odpowiadająca ścieżce muzycznej filmu; życie i transmisje jednego, choćby epizodycznego motywu filmowego w ciągach dalszych takich jak komiks – literatura – gra komputerowa. Te i inne tematy są zadatkami pomysłów na nowe prace badawcze. Pozostając przy tym, co już stworzone, należy za Danutą Künstler-Langner zauważyć, że proponowane w niniejszej monografii prace

[...] są bardzo interesujące i wnoszą wiele nowego do wiedzy na temat dzieł filmowych i literackich. Dotyczą bowiem inspiracji, wzajemnych relacji, przemian kulturowych i oczekiwań odbiorcy kultury. Trafne okazują się wnioski na temat odczuwania dominacji filmu nad wyobraźnią czytelnika dzieł literackich, ale równocześnie autorzy artykułów są świadomi dynamicznych przemian w zakresie interpretacji rzeczywistości. Artykuły są bardzo zróżnicowane tematycznie, ale łączy je porównawcze spojrzenie na wzajemne relacje między literaturą i filmem. Cechuje je wysoki poziom merytoryczny i poprawne ukształtowanie stylistyczne.

Autorka drugiej recenzji – Profesor Mariola Marczak potwierdza diagnozę: „Udany tom analiz, w którym zaprezentowano wielość możliwych inspiracji filmem w literaturze”. Reszta ocen należy do Czytelników i Użytkowników niniejszej monografii. Współtwórcy żywią nadzieję, że będzie ona służyła miłośnikom Muz wszelakich, tak filmoznawcom, jak i literaturoznawcom oraz górnolotnie pojętej nauce, jako jej wynik, ale i zarzewie...